چەند لاپەرەیەک لە مێژووی چینی کرێکاری کورد

نووسینی: کەمال مەزهەر

وەرگێرانی: فوئاد مەجید میسری

ئامادەکردن و بڵاوکردنەوەی لە لایەن "سەنتەری ڕۆشنگەری مارکسیستی"

www.azadarman.com

بە دەگمەن نووسەرانی خۆمان و بێگانە بیریان لە کرێکاری کورد کردووتەوە. دوور نەڕۆین لە هیچ کامێک لە بەرهەمەکانی مامۆستا "ئەمین زەکی ی" مێژوونووسی گەورەمان دا زۆر و کەم ناوی کرێکاری کورد نەهاتووە. بێ گومان ئەمیش کەلێنێکی ترە لەو دەیان کەلێنانەی کە مێژووی نووسراومان دا هەن، بەلاّم کەلێنێکی گەورە!..وا بزانم لە ڕاستی ی دوور ناکەومەوە گەر بلێم ئەدەبی کوردیش، بە داخەوە، لەو کەلێنە بێ بەش نی یە. کرێکاری کوردیش وەک ڕووناکبیر و جووتیار و هەموو خەڵکێکی تر خاوەن دڵ و هەستە، دڵی وەک هەموو کرێکارێکی تر ساف و هەستی وەک ئەوان بەرزە، ئەویش لە هەمووان زیاتر ئارەق دەڕێژێ و لە هەمووان هیلاک و بێ کات ترە، بۆیە کەمتر باسی خەڵک دەکا و زیاتر لە هیلاکی ی و دەردو ئازارو نەبوونی و بێ مافی دەگاو حەز بە یاریدەی هەموو لێقەوماوێک دەکا. تاڵ لای ئەو تاڵ ترو شیرین لای ئەو شیرین ترە. لەزەت لە هەموو خۆراکێک دەبینێ. وەک هەمووان و ڕەنگێ زیاتریش، حەز بە چاوی کاڵ و لێوی ئاڵ و گۆنای پڕ خاڵ بکا. کاتی بوایە ئەویش چاوباز دەبووا..ژمارەیان زۆرو کێشەیان زۆرتر، بۆیە ژیانیان چیرۆکی بێ هاوتاو داستانی دانسقە و تابلۆی ڕەنگینە... حەیفە دەستی ئەدیبی کوردی دڵ پەرەی گوڵ کە تالاّوی زوخاوی ژیان زاخاوی مێشک و قەڵەمی داوە، زوو نەگاتە گەوهەر وئەڵماسی ئەو خەزنە دەوڵەمەندە!...

لەم ووتارەدا هەوڵ دەدەین بە کورتی ی چەند ڕوویەکی سەرەتای دروست بوون و هاتنە کایەی چینی کرێکاری کورد بخەینە بەر چاو کە دوور نی یە سەرنجی خوێنەر ڕاکێشن.

لە سەردەمی هەرە کۆنی شارستانیەتی مرۆڤەوە کرێکار و کری گرتە هەیە. بەلاّم هیچ کات و لە هیچ شوێن ئەو کرێکارە پەرش و بڵاوانە نەبوونەتە هێزی بنچینەیی هێنانە بەرهەم لە ناو کۆمەڵ دا تا پەیدا بوونی سەرمایەداری. لە گەل ئەمیان دا دوو چینی نوێ دێنەکایەوە – بۆرجوازی و کرێکار- لە بەر ئەوەش کە پەیوەندی سەرمایەداری لە ئەورووپای ڕۆژئاوا بەر لە شوێنی تر دروست بوو، هەر لەوێش دەوروبەری سەدەی چواردە و پانزە بۆ یەکەم جار لە مێژووی ئادەمیزاد دا چینی کرێکاری وەک هێزی دیاری کۆمەڵ هاتە ناوەوە. (1)

لە زۆربەی وولاَتانی تر، تایبەت لە رۆژهەلاَتی نزیک و ناوەڕاست، پەیدا بوونی چینی کرێکار زۆر لەوە دواکەوت. جۆر و هۆی دروست بوونەکەش گەلێک لە گەل ئەو جیاوازە. لە ئەورووپا ئالّ و گۆڕەکانی ناو کۆمەلّ چینی کرێکاریان دروست کرد، بەلاَم لە وولاَتانی رۆژهەلاَت ئەو ئالّ و گۆڕانە بە هۆی تێکەل بوون بە بازاڕی سەرمایەداری یەوە کەمتر دەوریان بینی. لە سەردەی نۆزدەوە لێشاوی تێکەل بوونی وولاَتانی رۆژهەلاَتی نزیک و ناوەراست بە بازاری سەرمایەداری یجیهان دەستی پیّ کرد. ئەمە و گەیشتنی ژمارەیەک دەستکەوتی پیشەسازی ی نوێی ئەورووپا بوونە هۆی داڕشتنی بەردی بناغەی دروست بوونی چینی کرێکاری زۆربەی وولاَتانی ئەم ناوچەیە.

لە کوردستان ئەم دیاردەیە لە بەر دوو هۆی گرنگ تا ڕادەیەک لەو وولاَتانە دواکەوت، یەکەمیان: هێزی زۆری دەرەبەگی و پاشماوەی ژیانی کۆچەری ی و نیمچە کۆچەری ی ناو کۆمەلّی کورد. ئەوی تریان نەبوونی دەربەندێکی سەربەخۆ بوو کە کەل و پەلی کوردستان و بەرهەمی هێنراوی پیشەسازی ی ئەورووپای تێدا کۆببێتەوە و پێویستی بە ژمارەیەکی زۆر کرێکارو چەند کۆمپانیایەک بیّ.

بەلاَم بەرامبەر بەوە، مەرجی تری پێویست بۆ دروست بوونی ئەم چینە تازەیە لە ئارادا بوون. یەکەمیان: دەولّەمەندیی کوردستانە کە بەرهەمی کشتوکالّ و ئاژەلّی لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەوە گەیشتە چەند بازارێکی گرنگی ئەورووپا. کەل و پەلی دروست کراوی ئەویش بە خێرایی گەیشتە کە لاترین شار و گوندی لای خۆیان. تەنانەت بەر لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە ئینگجلیزەکان کۆمپانیای تایبەتی یان لە شاری وەک ((دیاربەکر)) دامەزراند. هەر لە خۆشەوە نی یە ((گ. ناپێیر)) پێش پەنجا سالّ شاری کرمانشای ناو ناوە بەندەری کەل و پەلی ئینگلیزی و هیندی. (2)

دووەمیان: پەرەسەندنی شارە کوردەکان و بەهێز بوونی پەیوەندی ی بازرگانی یان لە گەل شارانی ترو پێشکەوتنی پیشەسازی ی خۆمالّی یانە. لەم رووانەوە بۆ ماوەیەکی زۆر کوردستان شان بە شانی مەلبەندەکانی تری ڕۆژهەلاَتی نزیک و ناوەڕاست هەنگاوی بەرەو پێش چوون دەنا. لە رێگەی ژمارە و بەراوردەوە دلّنیا دەتوانین بلّێین سەدەکانی ناوەند شارە کوردەکان لە گەلێک رووەوە، وەکو شارانی تری رۆژهەلاَت پەرەی سەندو قەوارەی خۆی وەرگرت. گەریدەی تورکی ناودار و سەرچاوەی رەسەن ((ئۆلیا چەلەبی 1611-1679)) کە ناوەندی سەدەی حەڤدە هاتۆتە کوردستان لە بەرگی چوارەمی ((سیاحەتنامە کەیدا)) (3) باسی گەورەیی ژمارەیەک شاری وەک ((دیاربەکر)) و ((بدلیس))ی کردووە. ئەو بازارو قەیسەریانەی ((دیاربەکر)) کە ئەو باسیان دەکا ئەوسا لە زۆر ناوچەی ڕۆژهەلاَت کەم وێنە بوون. هەر بە پیّ ی قسەی ئەو، ((دیاربەکر)) 12 گەرماو ((حەمام))ی گشتی ی تێدا بووەو 140 مالّیش گەرماوی خۆیان هەبووە. ((بدلیس)) 5 گەرماوی گشتی ی و 600 ی تایبەتی ی تێدا بووە. ئەم ژمارەیەی دوایی یان بەلّگەی پڕمانای دەولّەمەندی ی و رەفاهەتە.(4)

دوای ((ئۆلیا چەلەبی)) بە دەورو بەری 150 ساڵێک نوێنەری ناوداری ئینگلیز لە عێراق ((کلۆدیۆس جێمس ریچ)) باسی چەند شارێکی تری کوردستانی کردووە. قسەکانی ئەویش بەڵگەی مێژوویین دەربارەی ئاڵ و گۆڕ و بەرەو پێش چوونی شارە کوردەکان. ((سنە))ی بە 5 هەزار ماڵ داناوە، ک ەهەر جۆر لێکی بدەیتەوە لە 20 هەزار کەس تێدەپەڕی. مانای ژمارەیەکی وا زیاتر خۆ دەنوێنیٚ گەر بێت و بزانین ژمارەی دانیشتوانی شاری ((قودس)) ساڵی 1814 دەوروبەری 12 هەزار وبەغدا ساڵی 1831 نزیکەی 20 هەزار و ((عەممان))ی پایتەختی ((ئوردەن))یش ساڵی 1880 تەنها هەزار کەس بووە.(5)

پەیوەندی بازرگانی ی نێوان شارەکانی کوردستان خۆی و ئەو مەڵبەندو ناوچانەی لێوەی نزیک بوون بە پێودانی قۆناغی دەرەبەگی خراپ نەبوو. بە پیٚ ی سەرچاوە کۆنەکان تاوەکو سەدەی نۆزدەیش ((ئەستەموولٚ)) و ((دیمەشق)) و ((حەڵەب)) و ((بێرووت)) تا رادەیەکی زۆر بە مەڕو بزنی کوردستان بەرێوە دەچوون. تەنها شاری ((ئەستەموول)) هەر ساڵەی یەم ملیۆن و نیو سەر مەڕی لەوێوە بۆو دەهات. ئەو سوپا گەورەیەی بە سەرکردایەتی ((ئیبراهیم کوڕی محەممەد عەلی گەورە))ی فەرمان رەوای میسر، ساڵی 1832 –1833 و 1839 هێرش بردە سەر ((سوریا)) بە مەڕو ماڵاتی کوردەواری دەژیا.(6) بەر لەوەی سەدەی رابوردووکۆتایی بیٚ تەنها ((ئەستەموولٚ)) و ((حەڵەب)) و ((بەغدا)) هەر ساڵەی 3 ملیۆن مەڕی کوردستانیان بۆ دەهات. بەندەری ((سامسۆن))یش بە تەنها 20 ملیۆن هێلکەی لەویوە دەهانی(7)
دروستکردنی پردی ((قلیاسان)9یش لە لایەن دەوڵەمەندێکی ((سلەیمانی))یەوە تەنها کاری خێر نەبوو، ئەگینا دەبوو بەر لە ((قلیاسان)) لە ((تانجەرۆ)9 دروستی بکردایە، چونکە ئەمیان ئاوی زۆر ترو کاتی لافاو ترسدار ترە.

بە هەمان دەستوور پیشەسازی خۆماڵی کوردستان بەر لە تێکەڵ بوون بە بازاڕی سەرمایەداری جیهان هەنگاوی باشی بەرەو پێش ناو هیچی لە پیشە سازی ی وولاٚتانی دەوروبەری کەمتر نەبوو. جلو بەرگی نەتەوەیی و ژمارەیەک نەریتی تایبەتی هەوێنی باشی ئەو بەرەوپێش چوونە بوون. دیسان لە بەرگی چوارەمی ((سیاحەتنامە))کەی ((ئۆلیا چەلەبی)) دا گەڵک بەڵگەی پڕ بایەخ و مانا لەم بارەوە چنگ دەکەون. قسەی ئەو لە هەموو جیهان وێنەی زەرەنگەری ((دیاربەکر)) کەم بووە. وەک دەڵیٚ کاری ((جۆلاٚ)) و ((بەرگ دروو)) و ((دەباخانە)) کانی ((بدلیس)) دەنگی دابووەوە، بە ڕادەیەک ((چەرمی بە دیاری ی دەبرایە وولاٚتی فەرەنگ)).

دوای دەوروبەری دوو سەدە ، واتە ناوەندی سەدەی نۆزدە، ((تایلەر))ی گەڕیدەی ئەورووپایی لەو کتێبەی دا بە ناوی ((گەشتێک بۆ کوردستان دا)) بلاٚوی کردووەتەوە، باسی کەتالی ئاوریشمی ((دیاربەکر)) دەکاو بۆ چاکی ی لە گەڵ ئاوریشمی بە ناوبانگی ((حەلەب)) بەراوردی دەکاو دەڵیٚ ئەویان هەرزانتر دەفرۆشری بۆیەکا لە هەموو ئەو ناوچانەی کەوتوونە نێوان ((دیاربەکر)) و دەریای رەش بازاڕی گەرمە.(8) ناونانی گەڕەکێکی شاری سلەیمانی بە ((سابوونکەران)) شتێکی مانادارە بۆ ئەم مەبەستەی ئێمە باس لێوە دەکەین. بەر لە شەڕی یەکەمی جیهانی بە ماوەیەک دەیان خێزانی ئەم گەڕەک بە دروستکردنی سابوونەوە خەریک بوون(9) و ساڵی بەلاٚی کەمەوە

500 تەنیان ئەناردە بازاڕەکانی شارو دەورو بەری و چەند مەڵبەندێکی ترو تەنانەت لێشی دەگەریشتە شاری وەک ((بەغدا)) و ((تەوریز)) (10)

لە کوردستانیش بە چەشنی ناوچەکانی تری رۆژهەڵاتی نزیک و ناوەراست تێکەڵ بوونی خێرا لە نیوەی دووەمی سەدەی رابوردوووە بە بازاڕی سەرمایەداری جیهان کاری کوشندەی کردە سەر پیشە سازیی خۆماڵی کە تاک تاکە خەریک بوو هەنگاو بەوەو قۆناغی مانیفاکتۆرە(11) بنێ. کاری بنەماڵەی موتابچی کە لە سلەیمانی جەواڵیان دروست دەکرد نیمچە مانیفاکتۆرەیەک بوو بۆ خۆی. کرێکاری کرێ گرتە کاری تێدا دەکرد، ئەمرازی تاڕادەیەک پێشکەوتوویان بە کار دەهێنا ، دابەش کردنی کار ((تقسیم العمل))(12) تێیدا سیمای روونی خۆی وەرگرتبوو(13) جۆری دروستکردنی تۆپەکانی وەستا ((رەجەب)) یش لە رەواندوز نموونەیەکی تری ئەم راستییەیە. شۆرەتی تۆپەکانی کە بۆ میری رەواندوزی دروست دەکردن دەنگی دابووەوە(14) زۆری ئەو 80 تۆپەیش کە والی ((مووسل))هەیبوو لە دەستکردی کرێکارانی رەواندوز بوون. شایانی باسە ئەوو مەعدەنەی بۆ دروستکردنی تۆپەکان بەکار دەهێنران لە دەورویشتی رەواندوز بە کاری کرێگرتە دەردەهێنران. لە مەیدانی دروستکردنی بەڕەو جاجم و چۆخیش دا خەریک بوو، ووردە ئابڕ و گۆڕ دەست پێ بکا.

بەڵام تەنانەت ئەم جۆرەپیشەسازی یانەیش نەیانتوانی خۆیان لەبەر لێشاوی کەلوپەلی هەرزان و چاکتری کارگەکانی ئەورووپا دا رابگرن، بۆیەکا یەک لە دوای یەک دام و دەزگایان پێچایەوە. ((کارتسۆف)) ساڵی 1896 نووسیویەتی دەڵێ ((...جاران چۆخی کورد بە ناوبانگ بوو، بەڵام ئیستا کوتاڵی ئینگلیز تەنگی پێ هەڵچینوە)) (15)

ئەو یەک دوو دوکانی فیشەک پڕکردنەوەیەی دوای شەڕی یەکەمی جیهان خاوەنەکانیان لە سلەیمانی بە کولەمەرگی دەژیان، پاشماوەی 150 دوکانی لە خۆیان گەورەتر بوون کە بەر لە شەڕ ((مارک سایکس)) لەوێ دیبوونی (16).

هەر چۆنی بێ لەو جۆرە شوێنانەی بە کاری پیشەسازی خۆماڵی یەوە خەریک بوون و هەنگاوی باشیان بەرەو پێش نابوو، یەکەم تویکاڵی تەنکی چینی کرێکاری کورد بەدی دەکرێ، لە لایەکی تروەوە قەزای ئەو پیشەسازی یە لە چینی داهاتووی کرێکاری کورد کەوت، چونکە بەشی زۆری کارگەرانی چوونە ناو ریزەکانی ئەو. چەوساندنەوەی دەرەبەگیش لە لای خۆیەوە بە هەزاران جووتیاری رووت و قووت و برسی ناردە بازاری کار لە شارەکان و ئەوانیش تایبەت لەبەر هەرزانیانی یان، بوونە سەرچاوەی هەرە گرنگی دروست بوونی چینی نوێ ی کۆمەڵ. ژمارەی ئەم جۆرە کەسانە کە لە هەندێک ناوچە هەزاریان پێ دەگوتن، جاری وا هەبووپتر لە نیوەی دانیشتووانی مەڵبەندێکیان پێک دەهێنا. بە پێ ی هەندێک سەرچاوە ئەوانە لە ناوچەیەکی وەک ((شنۆ))ی نزیک ((مەهاباد)) 80% ی هێزی کاریان دروست دەکرد ((10هەزار لە 12 هەزار کەس))(17) لە وێنەی ئەمە تەنها مەگەر لەئینگلتەرەی کۆتایی سەدەکاین ناوەند هەبوو بێ، کاتێک بە هۆی قازانجی زۆری خووری یەوە، دەوڵەمەند و دەسەلاتدارانی ئەو وولاتە زەوی

یەکانیان دەکردە لەوەڕگەو بەو جۆرە بە دەیان هەزار جووتیار بێ داڵدە و پەناگە دەمانەوەو ئاوارەی دارستان و دەشت و دەرو شاران دەبوون و بە گژوگیا و پاشماوەی خەڵکی دەژیان و ئەمەش هەستی ((تۆماسی مۆر))[18] ی بەناوبانگی وا بزواند ((بۆتۆپیا)) بنووسێت و قسە بەناوبانگەکەی بکا ((خەریکە مەڕ پیاو بخوا)). لێرەدا سەیر ئەوەیە کە دەردو ئازاری هەژارانی کوردیش هەستی شاعیری جووڵاندووەو باسی ئەوەی کردووە چۆن ((برسێتی لە کوردستان زۆری بۆ هەمووان هێناوەو بە ڕەوە بەرەو فابریقەکانیان [19] دەنێری))[20].

ژمارەی هەژاری شارو تایبەت لادێ ی کوردستان هێند زۆر بوو، لەوانە نەبوو بازاڕی کەم دەرامەتی ناو ووڵات دادی بەشێکی زۆر کەمیشی بدا. لە قوڕکاری و حەماڵی ی بەولاوە کارێکی تری ئەوتۆ دەست نەدەکەوت. لەبەر ئەوە بە هەزاران هەژاری کورد ڕوویان دەکردە شاری گەورەی وەک ((ئەستەموول))و بەهەموو کارو نرخێک قایل دەبوون. ((بەر لەشەڕی یەکەمی جیهان ژمارەیەکی بێ شومار لە حەماڵی ڕەش و ڕووتی کورد بازاڕی ئەستەموول و بەغدا و شاری تریان تەنی بوو)) هی وایان هەبوو لە تاو نەبونی ی دەچوونە شاری بچووکی وەک ((حەڵەب))ی ((شام))و ((بیڕووت))ی ((لوبنان))و ((ئەدەنە))ی ((تورکیا))، یا ناوچەی وەک ((ئاقچەم)) و ((قەرەباغ))ی ((ئازەربایجان)). بەڵام توانای بازاڕی کاری ئەو جۆرە ناوچەو شارانەیش ئەوەندە نەبوو دادی ئەو خەڵکە زۆرە بدا کە دەبوونە سەرباری بێکارەی خۆیان.

بۆیەکا هەر زوو ژمارەیەکیان ناچار چاویان بڕی یە ووڵاتانی دەرەوەو خۆیان دایە دەست قەدەرو گەلێکیان دەریای ئەتڵەسی یان بڕی و گەیشتنە خاکی ئەمریکا. زۆربەی ئەمانە خەڵکی دەرسیم [21]

بوونی کانە مەعدەن لەناوچە کوردەواری یەکان و دەورو بەری هۆیەکی یاریدەدەری پەیدا بوونی کاری کرێ گرتە بوو لەوێ بەر لە شەڕی یەکەمی جیهان. ئەوسا بەشی زۆری کرێکارانی کانە خەڵووزەکانی زەنگوڵدات کرد بوون. کوردی ((جۆڵەمێرک)) یش ئاسن ومس و زەرنیخیان دەردەهێناو لەوێوە ناوی یەکێک لە ناوچەکانی بۆتە ((زەرنیخ مەیدان)). بەشێک لەو زەرنیخەی لێرە دەرهێنرا دەنێررایە ئەستەموول و بەغدا هیندوسنان[22] هەر ئەو سەردەمە ژمارەیەک کورد بوو بوونە کرێکاری کانە خەڵووزەکانی نزیک ((کفری)) کە بەرهەمی ساڵانەی کاریان بەر لە شەری یەکەم و کاتی ئەو شەڕە هەزار تەن دەبوو[23].

ڕووداوەکانی شەڕی یەکەمی جیهان بوونە هۆی پەرەسەندنی ژمارەی کرێکاری کورد بە جۆرێکی هەست پێکراو. کوردستان بە خۆی بووە یەکێک لە شەڕگە دیارەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و سوپای چوار ووڵاتی تێ ڕژا. ئاگری شەڕ زۆربەی ئەو ناوچانەشی گرتەوە کە لێوەی نزیک بوون. وەک ئاشکراشە تەکنیک و خێرایی دەوری گەورەیان لەو شەڕەدا بینی، بۆیەکا لە هەر چوارلاوە دەست کرا بە کردنەوەی ڕێگاوبان و دامەزراندنی بنکەی سەربازی. بە هەزاران هەژاری کورد لەو شوێنانە بوونە کرێکار. ئەم دیاردە نوێ یە بە تەواو بوونی شەڕ کۆتای نەهات. هەر بۆ نموونە ساڵی 1925 پتر لە 2250 کورد کرێکاری شەمەنەفەر بوون لە

عێراق(24) بە پێ ی هەندێک سەرچاوەی باوەڕ پێکراو ناوەندی بیستەکان ئەو کرێکارانە 23% ی هەموو کرێکارانی شەمەنەفەری عێراق بوون(25).زۆرێ ی ئەم ژمارەیە زیاتر لەوەدا خۆ دەنوێنێ گەر بێتۆ بزانین زۆربەی هەرەزۆری خەتی شەمەنەفەری ئەوسای عێراق لە باشوور و ناوەندی وولاّتدا بوون، وجگە لە ((عەرەب)) و(26) ((کورد)) ژمارەیەکی زۆر هیندی 1124 و ئێرانی ی و ئەرمەن و ئاسوری و تورک و هی تر کرێکاری ئەم دەزگایە بوون.

دیسان دوای شەڕی یەکەمی جیهان ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە هەژاری کورد بوونە کرێکاری نەوت و دامەزراندنی لولەکانی و دروست کردنی رێگەو بان و خانووبەرەو شتی تر. کۆتایی بیستەکان لە هەموو عێراق 4250 کەس بە دروست کردن رێگەوبانەوە خەریک بوون(27) کە ژمارەیەکی زۆریان کرێکاری رێگەی نێوان ((کەرکوک)) و ((سلەیمانی)) و ((کەرکوک)) و ((هەولێر))و ((موسل)) و ((هەولێر)) ((رەواندوز و رایات)) بوون. ئینگلیز بایەخێکی زۆریان دابوو بە رێگەی دواییان واتە ((هەولێر)) – رەواندوز – رایات)) چونکە، جگە لە بایەخی ستراتیژی دەیانویست بیکەن یەکێک لە هۆکانی ژیاتر بەستنەوەی بازاڕەکانی رۆژئاوای ئێران بە جیهانی سەرمایەداری یەوە ، تا چەند بتوانن ئەوەندە پەیوەندی ئابووری ئەو وولاّتە لە گەل شوورەوەی کز بکەن(28)

کرێکاری کورد یەکسەر دلّسۆزی و پەرۆشی لە کارداو توانای فێربوونی خێرای نیشاندا. گەلێک بەلّگەی سەیر بۆ ئەم راستی یە بە دەستەوەیە . وا بزانم لە هەموویان گرنگتر لەم لایەنەوە یەکگرتنەوەی نرخاندنی کار بە دەستانی ئینگلیزو ئەلمانە لە کاتێکدا کە لە دوو خەندەقی جیاوازدا بەرامبەر بەیەک وەسابوون. ئەلمانەکان سەرەتای شەڕی یەکەمی جیهان دەست و برد کەوتنە دروست کردنی ئەو بەشانەی پرۆژەی ناوداری خەتی شەمەنەفەری بەغدا کە هێشتا تەواو نەبوو بوون.

بەو جۆرە خەتێکیان لە نێوان ((بەغدا)) و ((سامەڕا)) دا راکێشا کە کرێکاری کوردیش لە دروست کردنی دا بەشدار بوون. نووسەری ئەلّمانی ((داکۆبێرت)) لەم بارایەوە نووسیوەیەو دەلّێ:

((ئەندازیارە ئەلّمانەکان لە کوردا باشترین و دلّسۆزترین کرێکاریان جەنەڕالّ هالّدێنی – فەرماندەی هێزەکانی ئینگلیز لە عێراق دەورو بەری هەمان کات بێ ئەوەی بزانێ ((داگۆ بێرت)) کێ یە ، یان رای ئەلمان چی یە بە هەمان دەستوور باسی کرێکاری کوردی کردووەو رەزامەندی زۆری بەرامبەریان نیشان داوە(30) هەر لەبەر ئەوەیش هیچ سەیر نی یە رۆژانەی کرێکاری کورد لە هی تر زیاتر بوو. ئەوسا هەندێک دەزگا رۆژی نزیکەی 21 عانەی دەدا بەو بەرامبەرب بە 14 عانە کە هی وەک ئەو وەری دەگرت (31) لەوەیش مانادار تر ئەم نموونەیەی ترە: دەزگای شەمەنەفەری ئینگلیز ترە: دەزگای شەمەنەفەری ئینگلیز لە عێراق لە بیستەکاندا دوو جۆر کرێکاری هەبوو، یەکەمیان ئەو کرێکارانە بوون کە بەکاری ئەساسی یەوە Capital Works خەریک دەبوون ، دووەمیشیان ئەوانە بوون کە کاریان لە دروست کردنی خەتی تاوەدا دەکرد.

ساڵی 1924-1925 لە 2274 کرێکاری شەمەنەفەری کورد تەنها729 یان لە جۆری دووەم بوون و ئەو باقی یەکایان 1045 کرێکار لە جۆری یەکەم بوون (32).

دیارە ئەم راستی یە نەبووە هۆی ئەوەی تالاَوی چەوساندنەوەی کرێکاری کورد لە پی هاوەڵەکانی کەمتر بێ. بەڵکو بە پێچەوانەوە ژمارەیەک نموونەی هەر ئەو سەردەمە وای نیشان دەدەن کە هەندێک جارو لە بەر چەند هۆیەکی تایبەتی ئەو چەوساندنەوەیە توندتر بووە. لە گشت ناوچەکانی باکوری عێراق رۆژانەی کرێکار لە ناوچەکانی تر کەمتر بوو. بە وێنە کرێکارانی کۆمپانیاکانی نەوت دەبوو حەفتەی 54 سەعات کار بکەن و بەرامبەر بوە 7 تا 10 روپیەیان وەردەگرت، کە چی کرێکاری چنین لە بەغداو کرێکاری بەندەری ((بەسرە)) حەفتەی 48 سەعات کاریان دەکردو بەرامبەرب بەوە هەریەکەیان 3 تا 6 روپیە زیاتریان لەوان وەردەگرت (33) باری کارو رۆژانەی ئەو کرێکارە کوردانەی بە دروست کردنی خانووبەرەو رێگەی بانەوە خەریک بوون گەلێک لەوەیش خراپتر بوو. ئەوانە زۆر جار مەلابانگان دەچوونە سەر کارو لە گەڵ بانگی شێواندا.

دەستان لێ هەڵدەگرت کە وەک ئینگلیزەکان خۆیان دانی پێدا دەنێن ئەو پارەیە تەنانەت ((بەش نان و جگەرەی نەدەکردن)) (34) وێرای ئەوە کرێکاری کورد، وەک کرێکاری ناوچەکانی تر، ماوەیەکی دوورو درێژ نەیتوانی خۆی لە پەیوەندی و نەریتی دەرەبەگی قوتار بکا. زۆر جار ئەو کرێکارانە دەگەرانەوە گوندەکانیان بۆ کاری کشتوکاڵ و یاریدەی کەس و کاریان. زۆر بەیان بەشێکی داهاتی کرێکاری ی خۆیان هە وەک جاری جاران دەدا بە ئاغا و سەرەک هۆزەکانیان.

بەر لە کۆتایی با ئەوەش بڵێن کە کرێکاری کورد لە سەرەتای سەرەتاوە بە گیانی برایەتی گۆش بووە، چونگ هەمیشە چ لە خاکی خۆی و چ دوور لێی شان ب ەشانی کرێکاری تر کاری کردووەو ئازاری چەوساندنەوەی چێشتووە. جوانترین بەڵگەی ئەم راستی یە رەنگبێ ئەو قسانە بن کە لە گەل تەواو بوونی رێگەکەی ((هەولێر –رەواندوز- رایات)) لە سەر تاشە بەردێک نووسیبوویان: **((ئێمە کە هەزاران کەسین بە عەرەبی و ئەرمەنی و ئینگلیزی و هیندی کوردی و رووسی و تورکی قسە دەکەین ئەم رێگەیەمان بۆ خزمەتی هەموو گەڕیدەیەکی بێوەی دروست کرد))** (35).

لیستەی ناوی ئەم زمانانە لە دەزگای شەمەنەفەری عێراق دەگاتە 16 ناو. جگە لەوانەی سەررەوە ئەم ناوانەشی دەچینە سەر: سریانی و میسری و فارسی و تونسی و (36) ئینالی و یۆنانی و هەنگاری (37) . لەگاورباغیش هاوینی ساڵی 1946 دەنگی زولاڵ و خوێنی گەشی کرێکاری کورد تێکەڵ لە گەل دەنگ و خوێنی پیرۆزی براکانی ئاوازێکی بە جۆش و لایەڕەیەکی پڕ شانازی دروست کرد. !